

УДК 355.1-053.18"364"-047.24+069.8

© *Тетяна ПШЕНИЧНА*

**АНАЛІЗ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОЛЬ
ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВИЯВЛЕННЯ
ДОКУМЕНТІВ ПРО ЗАГИБЕЛЬ
ЗА 2017 р.**

Узагальнено результати науково-дослідницької діяльності зі встановлення доль загиблих військовослужбовців та виявлення документів про їхню загибель у 2017 р. Проаналізовано пошукову роботу науковців музею, виокремлено питання про необхідність такої діяльності для сучасного суспільства. Розглянуто напрями і методи пошукової роботи, що застосовуються під час дослідження долі загиблих воїнів та виявлення документів про загибель, а також у рамках програми гуманітарно-пошукової діяльності, яку проводить музей.

Ключові слова: історична пам'ять, лист-запит, Національний музей історії України у Другій світовій війні.

Понад 70 років, що минули з часу завершення Другої світової війни, не загоїли ран людства, отриманих від найкривавішої з баталій. Країни-учасниці тих подій донині підраховують людські, фінансові та матеріальні збитки.

У зв'язку з неможливістю встановити абсолютну кількість втрат українців у Другій світовій війні доводиться переглядати пріоритетність у питаннях збереження історичної пам'яті про війну та передовсім акцентувати увагу на долі конкретних воїнів, виокремлюючи цей аспект із загальної «військово-збройної» статистики.

Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – музей або Меморіальний комплекс) дотепер зберігає пам'ять про події війни 1939–1945 рр., а також про безпосередніх учасників – воїнів, які загинули, померли від ран чи зникли безвісти під час воєнного лихоліття. Одним із напрямів дослідницької роботи наукових співробітників є облік військових утрат України за період 1939–1945 рр., відновлення доль військовослужбовців –

учасників Другої світової війни та встановлення місця поховання загиблих або зниклих безвісти воїнів у зазначений період. Пошукова робота проводиться за запитами, що надходять до музею, та на підставі документів із музейних фондів.

Від 2007 р. на адресу Меморіального комплексу надійшло 9805 листів-запитів щодо встановлення доль бійців, загиблих у роки Другої світової війни.

Аналіз науково-дослідної роботи за вказаним напрямом проводиться щорічно, починаючи із 2011 р. Мета пропонованої статті – дослідити та систематизувати результати науково-дослідної діяльності зі встановлення доль загиблих військовослужбовців, зокрема, виявити в 2017 р. документи про їхню загибель у рамках історико-соціологічного студювання «Щодо питання історичної пам'яті про війну в Україні».

Підставою для представленого дослідження стали листи-запити громадян, що надійшли до музею впродовж 2017 р. У пропонованій науковій розвідці проаналізовано пошукову роботу науковців за кількісними та якісними показниками, які охоплювали характеристику запитів за видами, авторством, способом надходження, тематикою питань.

1. Загальна характеристика запитів

Упродовж 2017 р. на адресу Меморіального комплексу надійшли найрізноманітніші запити: тематичні, соціально-правові, генеалогічні та непрофільні.

Тематичні запити потребують виокремлення питання за певною темою, наприклад: установлення особових даних воїна; дослідження бойового шляху полеглого або його військової частини; пошук місця загибелі або поховання військовослужбовця тощо. Цей пласт запитів є найбільшим у загальному комплексі звернень.

Соціально-правові запити, спрямовані на соціальний захист та забезпечення прав громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства як на території України, так і за її межами, а також задоволення інтересів населення, пов'язаних із доступом до ретроспективної документальної інформації, становлять важливу складову в роботі науковців музею. Такі листи надходять насамперед із військкоматів, управлінь Пенсійного фонду та соціального захисту громадян, юридичних організацій, а також від фізичних осіб. До переліку питань, пов'язаних із соціально-правовим запитом, можна зарахувати такі: підтвердження факту участі бійця у війні, русі Опору; призову до лав Червоної армії; загибелі на фронті або в концтаборі тощо.

Щороку збільшується кількість листів, у яких містяться запитання генеалогічного характеру. У таких запитах автори просять науковців надати інформацію про родича для встановлення родинних зв'язків, відновлення історії сім'ї та роду. Відомості, виявлені в документах про загиблих, іноді стають чи не єдиним ланцюжком між розірваними війною поколіннями однієї родини.

Найменшу кількість запитів становлять звернення, що містять питання, які не стосуються профілю науково-дослідних відділів Меморіального комплексу. Такі листи належать до непрофільних запитів. У відповідях на запитання зазначеної категорії кореспонденції співробітники Меморіалу рекомендують установи, до яких потрібно звернутися заявнику, щоб з'ясувати відповідне питання.

Листи із зверненнями, що стосуються надання інформації про учасників війни, можна систематизувати за авторством на такі: службові (від органів законодавчої та виконавчої влади); від фізичних та юридичних осіб; від українських та іноземних громадян.

Листи, що надійшли в 2017 р. до музею від Міністерства оборони України, Міністерства регіональної політики України, судових органів різних рівнів, Управління Пенсійного фонду України, Управління праці та соціального захисту населення України, обласних та районних військкоматів, адміністрацій сільських рад тощо, належать до групи службових запитів.

До запитів від юридичних осіб можна зарахувати не тільки службові, а й ті, що надійшли від державних та громадських архівів, музеїв, пошукових організацій, ветеранських спілок тощо (див. табл. 4).

Запитувачі фізичні особи – це родичі та близькі загиблих воїнів, а також пошуковці, публіцисти, які збирають інформацію про події війни та її учасників.

Серед авторів запитів налічується незначна кількість іноземних громадян, які виявляють відомості про учасників та події Другої світової війни. Вони звертаються безпосередньо до музейних науковців як фізичні особи, а також через офіційні юридичні установи, діяльність яких пов'язана з науково-пошуковою спеціалізацією музею.

Запити надходили до музею поштовим листом, електронною поштою, телефоном-факсом або заповненням анкети безпосередньо в музеї. У виняткових випадках (через незадовільний стан здоров'я, похилий вік адресанта) запит приймався у телефонному режимі. Якщо порівняти з попередніми роками, то кількість звернень з використанням мережі Інтернет збільшилася в десятки разів, відповідно обсяг поштових відправлень значно зменшився.

2. Кількісний аналіз запитів

У 2017 р. надійшло понад 400 листів, які містили звернення щодо встановлення долі 1368 військовослужбовців. Співробітники науково-дослідного відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті надали відповіді на індивідуальні та комплексні запити, серед яких, зокрема, такі: про підтвердження місця поховання на території с. Радуль Ріпкинського району Чернігівської області (439 осіб), смт Суличівка Ріпкинського району Чернігівської області (121 особа); про воїнів-казахів, загиблих та похованих на території України (261 особа); воїнів-узбеків, полеглих та похованих на території України (270 осіб) тощо.

Показники, зібрані в таблиці 1, допомагають скласти загальне уявлення про обсяги звернень до музею за період 2007–2017 рр. Певна кількісна сталість, характерна для 2010–2013 рр., різко пішла на спад із 2014 р. Це пояснюється воєнно-політичними подіями на теренах України, які змушують суспільство відкласти всі соціально-гуманітарні та історико-меморіальні питання на другий план. На жаль, збільшення кількості запитів у 2017 р. не є відображенням повернення до мирного суспільно-політичного життя, а лише констатує зацікавленість окремих організацій та громадян проблемами відновлення імен загиблих і зниклих безвісти бійців.

Таблиця 1

Кількість запитів							
2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1061	1052	1061	1150	589	760	760	1368

2.1. Основний зміст запитів

Спектр питань, з якими зверталися адресанти до науковців музею у 2017 р., залишився таким самим, як і в попередні роки. Серед них: пошук будь-якої інформації про загиблого для сімейного архіву; надання інформації для оформлення пільг родині загиблого (зокрема, підтвердження участі в бойових діях, факту загибелі, призову, надання копії сповіщення); підтвердження факту евакуації, проживання родини воїна на певній території та повернення звідти; установлення особових даних загиблого воїна (уточнення ПІБ загиблого, дати народження, національності, військового звання, надання фото бійця); з'ясування номера та місця дислокації військової частини, у якій служив розшукуваний; надання інформації для увічнення пам'яті загиблого (зокрема, пошук місця загибелі або місця поховання, перепоховання; підтвердження місця поховання; пошук адреси родичів загиблого бійця для запрошення на урочисте перепоховання останків воїна); відновлення родинних зв'язків (генеалогічне дослідження); дослідження бойового шляху загиблого воїна або військової частини; наявність нагород у військовослужбовця; підтвердження проходження військової служби учасниками війни, які залишилися живими або служили в післявоєнний час; підтвердження національності воїна для еміграції його родичів; надання інформації для доповнення головної та створення виставкових експозицій музею (запити співробітників наукових відділів); надання інформації про бойові дії на певній території; підтвердження відомостей про військовослужбовців для створення друкованих мартирологів, місцевих Книг Пам'яті тощо.

У цьому році, як і раніше, не раз надходили непрофільні запити або листи із проханнями, які науковці не можуть виконати апріорі. Так, із відділу по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Міністерства оборони України був адресований лист такого змісту: «М.Ш. Вайзбург призивався з Києва в

1941 р., загинув у роки Другої світової війни. Інформація про нього є в Інтернеті. У його особовій справі в архіві є його фото. Допоможіть, будь ласка, отримати це фото» [1]. Природне бажання онуки загиблого – автора цього листа – отримати зображення рідної людини натикається на елементарні незнання основ обліку (призову, служби, смерті) військовослужбовців та післявоєнного збереження документів зазначеної тематики. На бійців рядового складу не складали «особових справ». Крім того, до фондів музею не передавали матеріалів такої документальної групи, тобто будь-які «особові справи». Про це не знала запитувачка, проте мусили знати співробітники відділу Міністерства оборони України, які замість коректної відповіді на запитання жінки перенаправили її звернення до іншої інстанції.

2.2. Географія запитів

У таблиці 2 систематизовано запити за країною проживання адресантів. У 2017 р. до музею звернулися громадяни 7 (із 15) колишніх радянських республік (виділені курсивом), а також мешканці європейських країн, США, Ізраїлю та Австралії. Таким чином, географічний спектр запитів, як і раніше, залишається широким.

Таблиця 2

Країна*	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р.
	%	%	кількість	%
Україна**	72,5	57,4	756	55,2
Узбекистан***			271	19,8
Казахстан****	0,4	0,5	262	19,2
Росія	13,7	31,4	42	3,1
Білорусь	0,7	1,5	8	0,6
АР Крим	0,7	2,0	4	0,3
Франція	–	–	4	0,3
Німеччина		2,4	2	0,1
США	0,9	0,5	2	0,1
Литва		0,1	2	0,1
Австралія		0,5	1	< 0,1
Польща		0,4	1	< 0,1
Ізраїль	0,3	0,4	1	< 0,1
Грузія	0,1		1	< 0,1
Іспанія	0,1		1	< 0,1
Киргизстан		0,1	–	

Канада	0,3	0,1	–	
Молдова	0,3	0,1	–	
Латвія	0,1		–	
Італія	0,1		–	
Угорщина	0,1		–	
Азербайджан		0,1	–	
Киргизстан		0,1	–	
Без зазначення країни (e-mail)	9,7	2,4	10	0,7
Усього	100 %	100 %	1368	100 %

* Назви країн подано за даними «Таблиці територіальних типових поділів» [2].

** У двох комплексних зверненнях від пошуковців містилися запити про долі 439 і 121 воїна-односельця;

*** В одному комплексному зверненні від Посольства Узбекистану в Україні містилися запити про долю 270 воїнів-узбеків;

**** В одному комплексному зверненні від Посольства Казахстану в Україні містилися запити про долі 261 воїна-казаха.

У результаті надання комплексних звернень від посольств Казахстану та Узбекистану різко збільшився кількісний показник щодо встановлення долі воїнів, уродженців цих країн. Водночас обсяг листів із Росії кардинально зменшився, якщо порівняти з 2010–2016 рр.

Порівняно з минулими роками значно зменшилася кількість звернень без зазначення країни адресанта. Як правило, це стосується кореспонденції, надісланої на електронну пошту.

Найбільше звернень, як і в попередні роки, надійшло від мешканців України. Водночас демографічний аналіз запитів від українців демонструє кардинальні зміни щодо активності мешканців різних областей у питаннях установавання долі воїнів Другої світової війни (див. табл. 3). Найактивнішими в пошуку цього року стали мешканці Чернігівщини. Проте це пояснюється бажанням окремих небайдужих пошуковців віднайти інформацію про бойовий шлях своїх односельців або підтвердити відомості про місце поховання полеглих воїнів на території певного населеного пункту. Отже, у кількох індивідуальних листах від фізичних осіб містилися запити про пошук сотень загиблих військовослужбовців.

Майже в десять разів менше звернень надійшло до музею від мешканців Києва та Київської області, а також від донеччан. Жодного запиту не отримали науковці з території Луганської області, що пояснюється сучасною воєнно-політичною обстановкою на Сході України. Проте в деяких запитах зазначалося: «...звертається до Вас переселенець із Донбасу, нині мешкаю на території (іншої. – Авт.) області» [3]. Тому цілком імовірно, що звернення від уродженців Донецької та Луганської областей України надходили з іншим територіально-поштовим маркуванням.

Таблиця 3

Назва областей України	Кількість запитів у % 2015 р.	Кількість запитів у % 2016 р.	Кількість запитів у 2017 р.	Кількість запитів у % 2017 р.
АР Крим	0,9	3,2	4	0,5
Вінницька	2,5	3,9	8	1,0
Волинська	0,5	0,9	2	0,3
Дніпропетровська	2,0	5,0	10	1,3
Донецька	0,9	6,6	6	0,8
Житомирська	0,4	2,3	8	1,0
Закарпатська	–	0,5	–	–
Запорізька	1,8	1,8	12	1,6
Івано-Франківська	0,4	0,5	4	0,5
Київська	7,0	8,9	15	2,0
Кіровоградська	1,4	2,3	8	1,0
Луганська	0,2	0,9	–	–
Львівська	3,2	3,2	6	0,8
Миколаївська	0,7	1,4	4	0,5
Одеська	1,1	1,1	6	0,8
Полтавська	5,0	4,1	15	2,0
Рівненська	0,4	0,7	1	0,1
Сумська	2,0	2,1	2	0,3
Тернопільська	0,5	0,5	2	0,3
Харківська	0,7	3,4	9	1,2
Херсонська	0,9	1,4	1	0,1
Хмельницька	1,3	2,1	9	1,2
Черкаська	2,3	2,3	9	1,2
Чернівецька	2,0	0,5	2	0,3
Чернігівська	2,7	2,1	580	76,8
м. Київ*	59,2	38,3	33	4,4
Усього	100 %	100 %	756	100 %

* З урахуванням запитів від наукових співробітників музею.

Окремою графою в таблиці знову виділено запити від мешканців Криму. Усі вони надійшли від пошукової організації «Патріот», яка займається перепохованням останків бійців Червоної армії, знайдених на території Кримського півострова або на інших теренах пострадянського простору, де загинули учасники Другої світової війни.

2.3. Співпраця з державними і громадськими організаціями України та інших держав

У 2017 р. спектр установ, які звернулися із запитами до музею, значно зменшився. У таблиці 4 зібрано інформацію про службові запити. Серед звернень від державних та громадських установ є як індивідуальні (про одну особу), так і комплексні (про двох і більше осіб).

Таблиця 4

Назва організації	Кількість запитів
Міністерство оборони України	5
Військкомати (ОВК, ОРВК, РВК, МВК)	44
Посольства Республік Казахстану та Узбекистану в Україні	2
Управління праці та соціального захисту населення України	1
Управління праці та соціального захисту населення Росії	1
Судові, адвокатські установи України	4
Служба розшуку Товариства Червоного Хреста України	59
Єврейська Рада України	5
Пошукові об'єднання та спілки України («Закінчимо війну разом»)	3
Пошукова організація «Патріот» – Керч	4
Пошукові організації Білорусі та Росії	6
Наукові співробітники НМІУДСВ	31
Усього	165

3. Напрями пошукової роботи в 2017 р.

Питання, з якими звертаються до музейників, відрізняються одне від одного та, відповідно до своєї тематики, виокремлюються в конкретні напрями пошуку. Залежно від змісту звернення науковець аналізує лише певні документи серед загального обсягу матеріалів з обліку втрат. Беручи до уваги той факт, що характеристика документів, на підставі яких здійснюється пошук інформації про загиблих, не раз надавалася в попередніх звітах науково-дослідного відділу музею, автор лише оприлюднює нові цифри наявності відповідних документів у музеї.

Створений у музеї Документальний фонд з обліку людських військових втрат України у 2017 р. доукомплектовано 698 картками обліку військових поховань Київської області та 82 справами із Київського МВК із документами про долю воїнів [4]. На сьогоднішній день цей фонд налічує 10 174 архівні справи, які містять близько 3 млн персональних документів про загиблих або зниклих безвісти воїнів, призваних на фронт військкоматами України, а також відомості про військові поховання на території країни [5].

Як зазначалося в розділі 2.1, до музейників звертаються із різними запитаннями, серед яких найменший обсяг цьогооріч становлять листи із проханням знайти будь-яку інформацію. Зазвичай такі питання надходили від дітей зниклих безвісти воїнів або тих родичів загиблих бійців, які лише розпочинають вивчення історії своєї родини. Проте сучасний доступ до Інтернет-мережі, де викладено значний обсяг документів із раніше не відомими відомостями (зокрема про загиблих), дає можливість усім зацікавленим особам самостійно віднайти основні дані про полеглих військовослужбовців. Тому автори у своїх листах, як правило, конкретизують запит щодо загиблих родичів.

До цього формату запитів можна також зарахувати звернення такого змісту: «Прошу розшукати мого прадіда Григорія Корнійовича Опаренка. На війну пішов у 1941 р. Пропав безвісти. Інших даних немає» [6]. У цьому випадку науковці нічим не змогли допомогти запитувачу, оскільки жодних відомостей про долю бійця не значилося ні у фонді музею, ні в базах про загиблих, розміщених у мережі Інтернет.

Підтвердити факт участі або загибелі воїна у війні просять ті, хто має право на отримання державних пільг і компенсацій у зв'язку із втратою родича під час військової служби, зокрема на фронтах Другої світової війни, або ті, хто претендує на спадок і доводить, що є прямим або єдиним спадкоємцем. Заявникові або офіційній установі, які безпосередньо займаються наданням певної допомоги, потрібні, здебільшого лише свідчення про загибель бійця на війні або підтвердження факту його участі в бойових діях. Обсяг звернень цього формату став значно меншим, якщо порівняти з попередніми роками, що пояснюється природним зменшенням кількості тих, хто міг би претендувати на таку державну допомогу.

У 2017 р. найбільша кількість звернень стосувалася проблеми встановлення місця загибелі або поховання військовослужбовців. Серед таких запитів особливо виділяються комплексні, оскільки потребують дослідження долі одразу великої кількості людей, які загинули на одній території (запити про громадян Казахстану та Узбекистану, полеглих в Україні) або були призвані з одного населеного пункту (запити від пошуковців про мешканців с. Радуль та с. Суличівка Чернігівської області). Розглянемо один із цих запитів.

Через Український інститут національної пам'яті до музейників звернувся Олександр Іванович Асадчев із проханням «уточнити списки та прізвища похованих у смт Радуль воїнів, яких восени 1943 р. об'єднала одна військова операція – форсування Дніпра, а також спільне місце загибелі – містечко Радуль Ріпкинського району Чернігівської області», яке вони визволили від загарбників [7].

Автор листа просив допомогти відновити історичну справедливість та встановити на п'яти братських могилах меморіальні дошки із прізвищами воїнів. Лист-запит (обсягом 27 сторінок) містив кілька таблиць з прізвищами понад 400 колишніх бійців Червоної армії. Більшість із них померли в госпіталях

після отриманих поранень у бою, але були й ті, хто загинув під час атаки, потонув у Дніпрі або залишився у траншеї противника. На жаль, за сімдесят три роки, що минули відтоді, були викривлені прізвища багатьох бійців, а деякі – загублені. Завдяки так званому «людському фактору» прізвища однополчан, загиблих в один день і первинно похованих в одній могилі, були вписані до списків різних братських поховань.

Під час кропіткої роботи над інформацією про кожного воїна науковці звернули увагу на той факт, що прізвища 20 бійців, загиблих в один день (2 жовтня 1943 р.), значаться у трьох різних могилах. Більшість полеглих мали «неслов'янські» прізвища й були уродженцями Азербайджану, Вірменії, Росії та Таджикистану. У процесі дослідження з'ясувалося, що всі вони «потонули у Дніпрі». Декого з них змогли поховати на острові посеред легендарного Славутича поблизу смт Радуль, а інших лише облікували як загиблих у конкретному місці.

Співробітники музею не тільки усунули низку помилок в особових даних десятків колишніх бійців, а й відновили деякі факти тих жахливих днів.

У Журналі бойових дій 15-ї стрілецької дивізії, у якій служили зазначені воїни, збереглися свідчення про те, що саме сталося того дня:

«01.10.1943р. Противник частинами 86-ї піхотної дивізії, яка посилена великою кількістю артилерії (польової та зенітної), танками, а також підтримана авіацією, обороняється на західному березі р. Дніпро, переходячи до частих контратак.

У ніч на 02.10.1943 р. бійці 321-го СП 15-ї СД розпочали форсування ріки зі східного берега, а також з островів, що західніше смт Радуль (куди за добу до цього дня переправилася одна стрілецька рота 47-го СП 15-ї СД. – Авт.).

О 01.20 2-й батальйон повністю висадився на західний берег й успішно атакував передній край противника. Під час переправи 3-го батальйону сталися п'ять прямих влучень мін у чотири човни й паром, у результаті чого усі бійці з цих плавзасобів або вбиті, або потонули.

2.00 – противник контратакував 2-й батальйон. Вогнем із гвинтівок і кулеметів контратака була відбита.

3.00 – контратака повторилася, однак також успіху не мала.

5.00 – противник утретє безуспішно контратакує батальйони, які переправилися на західний берег. (З 5.00 до 7.00 з району боїв було чути сильний шум автомобільних і танкових моторів).

7.00 – силами одного стрілецького батальйону та чотирьох танків противник контратакував правий фланг 2-го батальйону. Одночасно по лівому флангу цього батальйону противник ударив батальйоном своєї піхоти за підтримки 3-х важких та 8-ми легких танків. Важкі танки підійшли на близьку відстань і почали вести вогонь упритул по бойових порядках 2-го та 3-го батальйонів. Зав'язався важкий бій.

7.30 – противник уп'яте атакував батальйони, проте був притиснутий до землі вогнем із гвинтівок та кулеметів радянських бійців.

8.00 – атака повторилася.

8.45 – почалася сьома контратака. На окремих ділянках вона доходила до рукопашних боїв. На цей час посилювався ворожий артилерійський вогонь із далекої відстані по всій глибині бойових порядків 321-го СП, зосереджуючи вогонь по траншеях, зайнятих радянськими підрозділами. Противник вивів із ладу 50 % засобів переправи.

9.30 – контратакуючи восьмий раз, противнику ціною великих втрат удалося затиснути у півкільце купку сміливців обох батальйонів, які ще залишилися живими.

9.55 – німецькі танки, а за ними піхота увірвалися до бойових порядків батальйонів. Розпочався жорстокий нерівний рукопашний бій розрізнених груп. Східного берега дісталися лише одиниці. Усі інші загинули».

Скупий опис неймовірно жорстоких боїв цього жовтневого дня 1943 р. продемонстрував, як на невеличкому шматочку Чернігівщини плечем до плеча стали щонайменше шість дивізій, щоб вигнати ворога з цієї території. Бійців різних національностей, різного віку, які розмовляли різними мовами, об'єднало єдине бажання – визволити край від загарбника.

Науковці відновили й підтвердили прізвища 439 бійців, загиблих біля смт Радуль, адже увічнення імен полеглих воїнів – це не право, а безперечний обов'язок прийдешніх поколінь.

Окремим вектором пошуку, який також вирізняється значною кількістю звернень, є з'ясування обставин загибелі. Прикладом дослідження в цьому напрямі стала викладена нижче історія.

З типовим для науковців запитом звернулася сестра полеглого Івана Михайловича Кучеренка: «Скільки я себе пам'ятаю, стільки шукаємо брата, тобто все життя. Я не знаю, яким він був, адже у нас не збереглося жодної його фотокартки – він не любив фотографуватися...» Автор вважає недоцільним повторювати історію пошуку за вказаним запитом (нарис «Брат не любив фотографуватися...» розміщено на сайті Меморіального комплексу, розділ «Проекти», сторінка «Повернулися із Небуття»), тому обмежився констатацією низки етапів пошуку [8].

Жінка просила знайти бодай якісь відомості про долю старшого брата, який до 1944 р. жив у с. Білозір'я Смілянського району Київської області.

Співробітники музею досить швидко знайшли Донесення про безповоротні втрати військовослужбовців, призваних на фронт військкоматом Смілянського району, однак у ньому розміщувалася вже відома запитувачці інформація про те, що червоноармієць Іван Кучеренко зарахований зниклим безвісти у вересні 1944 р. Після ретельного аналізу і зіставлення інформації з документів про полеглих (розміщених на сайті www.obd-memorial.ru) з матеріалами з музейного

фонду обліку втрат Смілянського РВК науковці майже цілковито відновили останній життєвий шлях розшукуваного.

Дев'ятнадцятирічний Іван Михайлович Кучеренко був призваний на фронт на початку лютого 1944 р. – одразу після вигнання німецьких військ із території Смілянського району. Хлопець устиг написати кілька листів до рідних, завдяки чому пошуковцям удалося встановити, у якій військовій частині він служив – 138-му гв. стрілецькому полку 48-ї гв. стрілецької дивізії.

У процесі дослідження науковці з'ясували, що батько Івана розпочав пошуки сина одразу після завершення війни й отримав таку відповідь від командира військової частини: «Шановний тов. Кучеренко М.Й.! Ваш син Кучеренко Іван Михайлович вибув із нашої частини 24 червня 1944 р. до військової частини – «польова пошта № 44119» на лікування у зв'язку з пораненням, яке отримав у бою з німецькими загарбниками під час прориву ворожої оборони на Бобруйському напрямі. З того часу він до нас не повертався».

За довідниками умовних найменувань військових частин та польових поштових станцій науковці з'ясували, що пораненого Івана Михайловича направили до 54-го гв. медико-санітарного батальйону 48-ї гв. сд. Пошуковці проаналізували Книги обліку померлих і захоронених військовослужбовців, знайшли прізвища кількох однополчан Івана Кучеренка, які померли в період червня – липня 1944 р., установили, у яких саме населених пунктах їх було поховано, однак прізвища самого Івана Михайловича в цих документах не було...

Цілком імовірно, що він потрапив до шпиталю без документів та в непритомному стані (або вже мертвим), тому й не був зареєстрований під своїм прізвищем. Крім того, з'ясувалося, що бійців, померлих у зазначеному медсанбаті впродовж двох-трьох днів, ховали не в одному спільному похованні або на спеціально виділеній території кладовища, а навпаки – в індивідуальних могилах та в різних місцях одного мікрорайону (наприклад, на перехресті доріг або на околиці лісу). Тому не можна стовідсотково довести, що після війни останки всіх померлих воїнів були перенесені до одного військового меморіалу. Померлі бійці-однополчани Івана Кучеренка значаться у списках різних братських поховань, проте всі ці захоронення розміщені на території Білорусі в Гомельській області.

На жаль, через сімдесят років після завершення Другої світової війни музейники не змогли розшукати місце поховання червоноармійця Івана Кучеренка, як і не змогли це зробити співробітники Смілянського РВК одразу після завершення боїв. Батькам полеглого воїна видали документ, за яким вони мали право отримувати пенсію – сповіщення про загибель, однак у ньому не зазначалося, куди їм прийти, щоб покласти квіти на могилу, тому що їхній син зник безвісти в червні 1944 р.

Водночас сестра Івана Кучеренка тепер знає, що її брат спочиває на білоруській землі.

У процесі дослідницької роботи науковці застосовують різні аналітичні методи («пошук за воєнними, географічними чи адміністративними картами»,

«польова пошта – військова частина», «за особовими даними родичів» тощо). Найбільш використовуваним є порівняльний аналіз матеріалів «відомих» та «невдомих» загиблих бійців з однієї військової частини. Доволі часто документи «відомих» стають підставою для підтвердження місця поховання «інших невідомих». Методика означеного пошуку (умовна назва «за однополчанами») детально описана у статті «З досвіду науково-дослідницького пошуку зі встановлення місця поховання воїна, загиблого в роки Другої світової війни» [9].

4. Програми пошуково-дослідницької діяльності

У музеї розроблено кілька програм пошуково-дослідницької діяльності, зокрема: «Відновлення родинних зв'язків», «Родина шукає солдата», «Братська могила».

Відповідно до програми «Відновлення родинних зв'язків» та у співпраці зі Службою розшуку Товариства Червоного Хреста України наукові співробітники музею провели пошук інформації про 59 осіб, зв'язок з якими обірвався у воєнні роки.

За програмою «Родина шукає солдата» здійснюється пошук за запитом від рідних загиблого. Як і в попередні роки, найбільше листів надійшло від онуків колишніх воїнів. У 2017 р. виявлено інформацію про долю 79 військовослужбовців, про яких раніше родина нічого не знала.

Пріоритетним завданням такого масштабного проекту дослідницької діяльності музею «Братська могила» є встановлення та підтвердження місця поховання загиблого воїна. До цього розділу також можна зарахувати запити про пошук родичів полеглих від пошукових організацій, які перепоховують останки бійців, знайдених нині на полях колишніх боїв. Так, співробітники пошукової організації «Патріот» написали: «Ми підняли останки офіцера з документами – Федір Іванович Мещеряков, 1915 р. н. Його матір проживала на території м. Сталіно. Перепоховання відбудеться через кілька місяців. Шукаємо його родичів-нащадків для запрошення на церемонію упокою. Можливо, у фондах музею збереглися документи з інформацією про родину?» [10].

Науковці музею знайшли сповіщення про загибель розшукуваного, у якому зазначалися точні дані про матір воїна, її адресу проживання, дату отримання похоронки, а також координати його первинного захоронення – «Красно-Перекопський район, на північний захід від висоти 17,6». Імовірно, час та події, що відбулися впродовж 70-річного періоду після війни, «стерли» самотню могилу воїна, місце її розташування – забуто, а прізвище похованого в ній бійця втрачено. Завдяки пошуковцям та науковцям ім'я Ф.І. Мещерякова повернуто з Небуття, а його останки упокоються на меморіальному кладовищі разом з однополчанами. Водночас варто зазначити, що на час написання пропонованої статті нащадки або родичі полеглого не відгукнулися...

У рамках цієї програми в 2017 р. були увічнені імена 633 воїнів, загиблих на території України та інших держав.

5. Календар пошуку

Співробітники науково-дослідного відділу продовжили роботу над проектом «Повернулися з небуття» – окремої сторінки на сайті музею в розділі «Пошук загиблих», на якій розповідається про методи пошуку, складнощі, які виникають у процесі дослідження, та про результати роботи.

У 2017 р. ця рубрика поповнилася новими нарисами про багатьох полеглих воїнів, зокрема: Георгія Петровича Чибірьова («Типова біографія кадрового офіцера»), Івана Михайловича Кучеренка («Брат не любив фотографуватися»), Івана Терентійовича Магду («Прошу Вас, допоможіть мені...»), 435 уродженців с. Радуль Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. («Повертаючи пам'ять»), загиблих воїнів, місця поховання яких було знайдено науковцями («Пошуково-дослідницька робота музею у відгуках запитувачів»), Івана Івановича Дмитрієнка («Депутатський запит»), Михайла Захаровича Бондаренка («Невідомі сторінки з біографії Героя»), Івана Ковальчина («Із листів Івана Ковальчина 1941 р.»), Григорія Васильовича Бадаха («Пошук, який тривав 25 років»), Пилипа, Івана, Пантелія та Панаса Матусевичів («Долі братів Матусевичів»), бійців 3-ї прикордонної застави 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону («Один день прикордонної застави»), Миколи Матвійовича Захожого («Доля батька»), Василя Кузьмовича Євреєнка («Пошук могили діда») [11].

Аналіз пошуково-дослідницької роботи зі встановлення доль загиблих військовослужбовців та виявлення документів про загибель за 2017 р. підтверджує необхідність проведення такої роботи. Усупереч зменшенню кількості носіїв звернень, загальна цифра прізвищ бійців, чії долі намагаються встановити сучасники, невпинно зростає. Це свідчить і про актуальність зазначеного напрямку роботи науковців, і про певну складність досліджень через брак документів, не збережених часом.

У широкому спектрі питань, які порушують адресанти, найбільший інтерес становить пошук могили бійця. Установлення місця поховання загиблого та викарбування прізвища полеглого на меморіальній плиті могили – пріоритетний напрям у форматі збереження родинної пам'яті про війну 1939–1945 рр. для більшості пересічних громадян.

Джерела та література:

1. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – НМІУДСВ) – науково-дослідний відділ з питань військових втрат України та історичної пам'яті (далі – НДВ). – Лист-запит № 1095/2017 р.
2. Таблиці територіальних типових поділів / І.І. Багрій, А.Г. Бровкін, Л.В. Головіна, І.Я. Зарічняк, О.К. Коваленко; НАН України, НБУВ; Голов. Редактор О.С. Онищенко.– К.: НБУВ, 2004. – С. 555–603.
3. НМІУДСВ. – НДВ. – Лист-запит № 699/2017 р.
4. Звіт роботи науково-дослідного відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті за 2017 рік // НМІУДСВ.

5. Інформаційна довідка про облік документів Фонду загиблих військовослужбовців Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс станом на 01.04.2017 р. // НМІУДСВ. – НДВ.
6. НМІУДСВ. – НДВ. – Лист-запит № 562/2017 р.
7. Там само. – Листи-запити №№ 24–53, 68–252, 279–501/2017 р.
8. Там само. – Лист-запит № 759/2017 р.
9. Пшенична Т. З досвіду науково-дослідницького пошуку зі встановлення місця поховання воїна, загиблого в роки Другої світової війни // НМІУДСВ.
10. НМІУДСВ. – НДВ. – Лист-запит № 1062/2017 р.
11. Електронний ресурс: www.warmuseum.kiev.ua – Проекти. – Пошук загиблих. – «Повернулися із Небуття».

© **Татьяна ПШЕНИЧНАЯ**

АНАЛИЗ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ ПО УСТАНОВЛЕНИЮ СУДЕБ ПОГИБШИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ И ВЫЯВЛЕНИЯ ДОКУМЕНТОВ О ГИБЕЛИ ЗА 2017 г.

Обобщаются результаты научно-исследовательской деятельности по установлению судеб погибших военнослужащих и выявлению документов об их гибели в 2017 г. Анализируется поисковая работа ученых музея, выделяется вопрос о необходимости такой деятельности для современного общества. Рассматриваются направления и методы поисковой работы, которые применяются при исследовании судеб погибших воинов и выявлении документов о гибели, а также программы гуманитарно-поисковой деятельности, которую проводит музей.

Ключевые слова: историческая память, письмо-запрос, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне.

© *Tetiana PSHENYCHNA*

ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC RESEARCH WORK OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN SECOND WORLD WAR TO THE FATE OF THE FALLEN SOLDIERS AND THE DETECTION OF THE DEATHS BY 2017

Since 2007 the Memorial complex received 9805 letters with request to establish the fate of soldiers who died during World War II.

The historical memory – both familial and social – is formed over the years and centuries, and consists of a kaleidoscope of interconnected events – happy and tragic, controversial and compromise.

The purpose of this article – analysis and synthesis of results of research activities to install the fate of soldiers and revealing documents about their death in 2017 within the historical and sociological study "On the question of the historical memory of the war in Ukraine".

The basis for the study were the letters with request of citizens which came to the museum during 2017. In the proposed scientific exploration not only analyzes the work in search of scientists of the museum, but also singled out the question of the necessity of such for the modern society.

Analysis of search and research practices for 2017 was conducted by quantitative and qualitative indicators given with the description on requests by type, authorship, a means of income, themed issues. Separately considered directions and methods of research work applied in the study of the fate of fallen soldiers and detection instruments of death and Humanitarian retrieval activities which carried out by the museum.

Appeal to researchers under different programs on search of fallen soldiers developed at Memorial complex exhibit a wide range of subjects interested in solving problems in the memorial policy, and confirmed the need for such activities.

Scientists developed special techniques to help search and set back from oblivion the names of many unknown and missing soldiers recover forgotten or distorted chain of events in the history of the period of 1939–1945, to keep the social and family memory about the tragic and heroic past of the World War II.

Keywords: *historical memory, a letter of request, The National Museum of the History of the Ukraine in the World War II.*